

**АКАДЕМІК
ОЛЕКСАНДР САВИЧ МЕЛЬНИЧУК
І СУЧАСНЕ МОВОЗНАВСТВО**

(ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ДО 90-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО
КИЇВ – 2012

РОЗДІЛ 3.

МОВА В ЇЇ ЗВ'ЯЗКАХ ІЗ МИСЛЕННЯМ, ІСТОРІЄЮ ТА СУСПІЛЬСТВОМ

О. Б. Ткаченко

ПРОБЛЕМА ЖИТТЄВОСТІ МОВ

Працю присвячено вищезазначеній проблемі в її зв'язках з національною традицією й вірою, а також призначенням народів (держав). Теперішнє становище української мови розглядається на тлі тенденцій відродження і посилення мов.

Ключові слова: *життєвість мов, (національна) традиція / віра, призначення народів (держав), (теперішнє) становище, українська мова.*

The work is devoted to the afore-named problem in its connections with the national tradition and faith as well as the distinction of peoples (states). The present situation of Ukrainian is regarded against tendencies of the revival and reinforcement of languages.

Key-words: *vitality of languages, (national) tradition / faith, distinction of peoples (states), (present) situation, Ukrainian.*

Проблема життєвості мов, пов'язана з мовною стійкістю їхніх носіїв, відповідних народів, є однією з найскладніших проблем мовознавства. Складність її випливає з того, що ця проблема не є внутрішньомовною, а узалежнена від безлічі інших, позамовних явищ, серед яких до особливо вагомих належать чинник культури народу, її своєрідності. Розуміння взаємозв'язку і взаємодії цих мовних і позамовних моментів допоможе зрозуміти причини постання і зникнення мов, їхньої більшої чи меншої сили чи слабкості. Цим визначається **теоретичне значення** проблеми. Вагома ця проблема й своїм **практичним значенням**, особливо для тих народів, мова яких ще не здобула собі досить міцного становища і тільки бореться за власне існування. Оскільки до таких мов належить українська, не підлягає сумнівові й безперечна **актуальність** проблеми.

Протягом огляданої історії людства аж до кінця XIX ст. спостерігалися тільки нові народження (без відроджень) і безповоротні смерті мов. Причини останніх були нерідко діаметрально протилежні: (1) смерть мови викликалася її **нищівною поразкою** (гальська мова, витіснена латинською) – (2) смерть

мови спричинювалася її **блискучою**, але **надмірною перемогою** (витисши цілу низку нероманських мов, – етруську, ретську, галльську, іберську, лузитанську, дакійську, – і породивши відповідно нові неолатинські (романські) мови, – італійську, ретороманську, французьку, іспанську, португальську, румунську, – сама латина померла).

До кінця XIX ст. жодна з вимерлих (або частково змертвілих) мов не відроджувалася. З середини XIX ст. розпочався, щоб продовжуватись у XX ст., не бачений до того часу процес відродження (рекреації) мов, що могли розглядатися як мертві (або в усякому разі змертвілі в розмовно-побутовій функції). До цих мов (у приблизному порядку їх розпочатої рекреації) належать такі мови, як (1) гебрійська, або іврит (мова, належна до ханаансько-аморейської підгрупи північно-західної групи семітських мов, що як розмовно-побутова мова дожила щонайбільш до V–VI ст. н.е.) [2,31], почала відроджуватися в другій половині XIX ст.; (2) корнська (кельтська мова британської підгрупи, що її останнім носієм була Дороті Пентрет, яка померла 1777 року), мову почали відроджувати на зламі XIX–XX століть; [9(a); 9(b),239-243]; (3) мен(к)ська (кельтська мова гойдельської підгрупи, останній носій якої Нед Мадрелл помер 1974 року [3,195] і відтоді розпочалася її рекреація; (4) пруська (балтійська мова західної групи, що вимерла на початку XVIII ст. і що її почали відроджувати з 1980 року) [4,72-84]. Відродженням усіх цих мов за винятком івриту, здобуваючи в своїй діяльності певних успіхів, займаються більші чи менші групи ентузіастів, проте їхні зусилля перебувають поки що на стадії не завершених остаточно «лінгвістичних експериментів». Повний успіх досягнуто тільки у відродженні івриту, яке розпочалося з другої половини XIX ст. і результатом якого є те, що нині іврит став повноцінною високорозвиненою, у тім числі й побутово-розмовною мовою, якою в Ізраїлі користується 3,5 млн. [8,170]. Власне, тільки приклад івриту дає нам найясніше уявлення, що дозволяє вижити мові при її частковому змертвінні і завдяки чому вона в стані відродитися. Зберегтись івритові допомогло те, що ця мова при своєму вигасанні була сакралізована, стала тим, що визначено як *священна мова* (букв. «мова святості») *lašon ha qodeš*, оскільки цією мовою написано найважливіші тексти юдейської віри, предмет особливо старанного вивчення. І хоч іврит вийшов з ужитку як мова побутова (його не вивчали і, як правило, майже не використовували жінки), він відігравав не тільки важливу функцію мови національної віри, а й широко використовувався як мова ділова й офіційна, зокрема, при спілкуванні єврейських громад з різних місць діаспори,

у яких євреї використовували зовсім різні розмовні мови, скажімо, їдиш у Європі і таджицьку чи арабську в Азії. Крім того, іврит використовувався для творення наукової, художньої, офіційної й іншої нерелігійної літератури. Через це, коли дві громади, ашкеназів (німецьких євреїв) і сефардів (євреїв іспанських), опинилися в XIX столітті в Палестині (майбутньому Ізраїлі), вони майже стихійно в обопільних контактах, зокрема, на базарі, почали використовувати як допоміжну мову спілкування сефардський варіант івриту. Так виник т.зв. «базарний іврит». Але знадобився великий ентузіазм і енергія єврейського мовознавця Еліезера Бен Студи (1857/58 – 1922) і його послідовників, щоби впровадити в Палестині іврит у побут обох єврейських громад і щоб іврит став повсякденною не тільки літературно-книжною й офіційною, а й розмовною, у тім числі хатньою, мовою всіх поколінь євреїв Ізраїлю і щоб він остаточно ожив [6,5-14].

Звичайно, приклад івриту по-своєму унікальний, але він виявився цілком застосовним і при відродженні мов (його, зокрема, беруть на озброєння відроджувачі пруської мови) [5,16-17], і при зусиллях, скерованих на посилення позицій мов занепалих, коли йдеться про їхнє поширення. Так, для розповсюдження знання баскійської мови баски широко використали досвід ізраїльських ульпанів (курсів інтенсивного вивчення івриту в Ізраїлі) [7,55].

Постає питання, чому явище відродження частково змертвілих або й зовсім мертвих мов виникло саме з середини XIX ст. і дістало свій розвиток у XX ст. Думається, що цьому сприяли дві взаємно пов'язані, хоч і протилежні тенденції. Першу з них можна схарактеризувати як глобалізм, прагнення до охоплення всієї земної кулі засобами зв'язку, взаємних контактів і обміну інформацією, що мимоволі, особливо з боку найвпливовіших держав, у наш час англосаксонських, посилює бажання розповсюдити найпоширенішу мову, останнім часом насамперед англійську, і збільшує прагнення з боку олігархічних кіл до мовної нівеляції людства. Проте саме ця тенденція у зв'язку з ліквідацією системи колоніалізму і прагненням народів подолати будь-які прояви мовно-національного гноблення зустрічає опір з боку численних народів і людства в цілому, яке в своїх частинах прагне до збереження своєї мовно-національної різноманітності й самобутності, дедалі більше починаючи її цінувати. Це й викликає прагнення до якнайбільшого відродження своєрідних, у тому числі в минулому занепалих, а то й загиблих культур і мов, що їх репрезентують.

Звертає на себе увагу ще й інша обставина, а саме – прагнення народів не тільки спертися при відродженні мови на національну традицію, бо відомо, що

народ, який не шанує свого минулого, не заслуговує на своє майбутнє, – але й у випадку особливої мовно-національної загроженості повернутися до свого старого, але знищеного національного віровчення, або й створити цілком нову віровизнаннєву систему, яка б відповідала національному світосприйняттю народу, торуючи йому свій національний шлях до Бога. Цікаво, що це спостерігається, зокрема в частини народів Східної Європи, яких не задовольняє християнство як або віра, накинута силоміць для їхнього мовно-національного знеосіблення, або як віра, яка занадто слабо захищає їх від асиміляції. Приводом або стимулом до цього є іноді й реакція на зневажливе ставлення духівництва до мовно-національних проблем і прагнень своїх вірних.

Серед ерзян (ерзя-мордовців) виникло прагнення до відродження своєї національної віри, що вилилося, зокрема, у святкуванні Раськень Озкс «Родового Моління». Є й серед українців України невеличка група т.зв. рідновірів, прихильників повернення до національної віри предків.

Більшу популярність серед українців, спочатку діаспори (США), а згодом і на інших континентах, де мешкають українці, а також у самій «континентальній» Україні здобула собі віровизнаннєва суворо монотеїстична система під назвою РУН-Віра (Рідна Українська Національна Віра), яка за ім'ям її ініціатора Лева Силенка зветься ще силенкиянством. Сприяло її появі значною мірою те, що деякі представники українського духівництва за океаном, уважаючи себе монополістами на істину в останній інстанції і нехтуючи національними почуттями своїх українських вірних, не лише не підтримують їх у бажанні зберегти свою мову й національність, а навпаки, радше сприяють їхній якнайшвидшій асиміляції. Про це свідчать, зокрема, такі їхні висловлювання: (черниця до української дівчинки) «Дівчинко, до Бозі треба звертатися англійською мовою»; священник до молоді з Українського пласту (молодіжної організації, подібної до скаутів): «Діти, викиньте своє українське серце на смітник. Тут воно вам не потрібне»; інший священник: «Українці повинні бути християнами, а не «синьо-жовтими баранами»¹, тобто патріотами України. Зрозуміла річ, що таке ставлення до України і всього українського, – мови, культури, звичаїв, – не могло не відштовхнути частину українців від християнства, і вони обрали інший, український, шлях до Бога, який водночас не позбавляючи їх віри в Нього, дає їм змогу плекати свою національну мову

---

¹ Відповідні імена, хоч принаймні в двох випадках відомі, з етичних міркувань не наводяться.

й культуру. Лев Силенко у своїх писаннях зазначив, що створюючи своє українське монотеїстичне віровчення, він серед іншого скористався також з єврейського досвіду створення юдаїстичного єдинобожжя, що дало підставу його супротивникам серед українців негайно оголосити його «жидом». Це, звичайно, дурниця, хоч би тому, що, якби, справді, було так, то німці, узявши його в полон під час війни і дізнавшись, що він єврей, негайно б його знищили.

Моїм завданням, безперечно, не може бути розгляд зазначених нових нехристиянських течій, хоча б тому, що це б зажадало забагато часу, та й не це є метою доповіді: тут ставиться зовсім інше завдання, – показати, що при тім, що віра в Бога залишається як давня потреба людини, вона з огляду на пошуки найадекватнішого, згідного з національними почуттями людини втілення, може зазнавати нових змін як у межах християнських, так і позахристиянських віровчень.

Свого часу Лев Толстой створив книгу під назвою «Путь жизни». Великий письменник і мислитель зібрав у ній вислови з усіх священних книг різних віровчень світу, – Євангелії, Корану, Талмуду, Ріг-Веди, буддиських священних книг, китайського віровчителя Конфуція тощо. Цими цитатами Толстой переконливо показав, що в цілому усі священні книги людства майже однаково вчать людину Добра й Високої Моралі, при тому, що кожен із відповідних народів має свої релігійні уявлення. Те саме, мав, очевидно, на увазі й папа Йоан Павло II, коли його устами раніше вельми нетерпима до іновірців римо-католицька церква оголосила, що праведники можуть бути в будь-якій вірі.

Поява нових позахристиянських віровчень, безперечно, не тільки не послабить християнство, а, навпаки, може сприяти його піднесенню й оновленню, бо монополізм у галузі духового життя людини не раз викликає застій, а то й явний регрес. Як у свій час поява протестантизму сприяла моральному очищенню і вдосконаленню римо-католицизму, так і нові позахристиянські вчення можуть сприяти піднесенню морального рівня християнських віровчень. Уже й тепер видно, що християнство, якщо воно хоче зберегти свою владу над душами вірних, має більшою мірою зважати на їхні національні традиції, шанобливіше ставитися до їхньої мови й національності, ідучи за словами апостола Павла, який в одному зі своїх послань підкреслював значення саме рідної мови для сприйняття настанов віри і

дієвості молитви: «Бо коли я молюся *чужою* мовою, то молитесь дух мій, а мій розум без плоду!» (Перше послання Св. апостола Павла до Коринтян.— Розділ 14, вірш 14) [1,1417].

Звичайно, найбільшою мірою мова буває захищеною, коли разом із національною традицією національною є й віра. Тому найміцнішими, очевидно, виявляться ті християнські конфесії, які належать особній національній церкві, такі, як англіканство або вірмено-григоріанство.

Проте навіть у випадку різновірства нації, характерного, наприклад, для частини народів Балтії,- де серед естонців є як протестанти, так і православні, а серед латишів протестанти, православні й римо-католики, – кожна націю об'єднує її національна традиція (культ історії, втіленої у видатних людях і визначних місцях; національна мова й національна культура). До різновірних народів належать і українці, серед яких є три православні напрями (Українська Церква Київського Патріархату, Українська Церква Московського Патріархату, Українська Автокефальна Церква), церкви греко-католицька, римо-католицька, різні напрями протестантизму, уже згадані рідновіри і прихильники РУН-Віри, не говорячи про інші нехристиянські віровчення, бо до української політичної нації належать також юдаїсти й мусульмани. Єдине, що в таких випадках може об'єднати насамперед етнічну, а пізніше й політичну націю,- а тим самим стати й опорою для державної мови, – може бути культура й історична пам'ять, вона ж національна історична традиція титульної етнічної нації. Однак для того, щоб ця національна історична традиція об'єднувала, а не роз'єднувала, нація повинна мати всеохопний спільний погляд на свою історію й найвидатніші явища власної культури. Отже, потрібен міцний і однозначний зв'язок із минулим.

Проте потрібна й віра у призначення своєї нації і держави, яка забезпечить їхнє майбутнє. Потрібне, те, що годилося б назвати місіонізмом (усвідомленням своєї місії серед інших держав і націй світу). Кожна держава, у тім числі й Україна, потрібна не тільки сама собі, а й світові. Призначення України автором цієї статті було сформульовано так: «Україна – наріжний камінь Вільної Європи». За умови створення багатой і сильної Української держави вона могла б бути запорукою рівноваги і миру між Східною і Західною Європою і, зокрема, між собою і її двома слов'янськими державами-сусідками, Росією і Польщею.

Звичайно, згадану почесну й відповідальну місію Україна зможе виконати гідно лише за наявності взаєморозуміння і згоди між народом та його керівниками, і за умови сформування патріотичної національної еліти. Як молода держава з недоформованою не тільки політичною, а навіть етнічною нацією Україна ще не виробила чіткої державної ідеології, спертої на ясне усвідомлення національної традиції і перспективи державного розвитку. Звідси неминучі помилки, у тім числі, – що дуже небезпечно, – і в її мовно-національній політиці. За великим рахунком світові і в тому числі безпосереднім сусідам України потрібна, – даруйте за тавтологію, – **українська Україна**. Виробитися їй буде не просто, бо діятиме інерція її колишнього провінційно-колоніального існування, коли українцям не треба було особливо думати, бо за них думав черговий вождь у Кремлі. Незалежність дає українцям не тільки волю, але й покладає на них тягар відповідальності й обов'язків. Проте оскільки Україна потрібна і Європі, і світові, це допомагатиме її розвитку і самоствердженню. А разом з тим, – на що можна сподіватися, – це сприятиме й утвердженню і розвитку української мови, на шляху до чого їй суджено, звичайно, подолати чимало перешкод.

Список літератури

1. Біблія або Книги Святого письма Старого й Нового Заповіту (із мови давньоєврейської й грецької дослівно наново перекладена). – М., 1988.
2. Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков. – М., 1972.
3. Калыгин В.П. Мэнский язык. // Калыгин В.П., Королёв А.А. Введение в кельтскую филологию. – М., 1989.
4. Клоссе М. Новопрусский язык. «Толкемита» и «Пруса». // Интерлингвистическое конструирование и языковые реформы. /Сб. памяти акад. Пауля Аристэ. *Interlinguistica Tartuensis*. Ч. – Тарту. – 1990.
5. Клоссе М. Прусский язык и его рекреация // Интерлингвистические аспекты языковых реформ и проблемы лингвоконструирования /Тезисы докладов 2-ой конференции по интерлингвистике. Тарту, 4-6 октября 1990 г. – Тарту, – 1990.
6. Рабин Х. Предисловие // Современный иврит. Самоучитель. Начальный курс. Составители: доктор Ш. Блюм, проф. Х. Рабин. – Иерусалим – 1982.
7. Тищенко К. Баскійський досвід мовного будівництва.// Урок української. – 2000. – № 8.
8. Шифман И.Ш. Иврит // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
9. (a) Berresford E.T. The Cornish Language and its Literature/ – London and Boston. – 1974. – 204 p.; 9 (b) Калыгин В.П. Корнский язык. // Калыгин В.П., Королёв А.А. Введение в кельтскую филологию. – М., 1989.